

KIELENMUUTOKSEN
KANSANVALTA
TORNIONLAAKSOLAISESSA
KIELENMAISEMASSA

Johanna Vaattovaaran suomen kielen alaan kuuluva väitöskirja tarkastettiin Helsingin yliopistossa 24. huhtikuuta 2009. Vastaväit-

täjinä toimivat professori Harri Mantila ja akatemiaprofessori Anssi Paasi Oulun yliopistosta ja kustoksena professori Lea Laitinen Helsingin yliopistosta.

Väitöksenalkajaisitelmä on luettavissa verkossa osoitteessa <http://www.kotikielenseura.fi/virittaja/verkkolehti/>. ■

JOHANNA VAATTOVAARA *Meän tapa puhua. Tornionlaakso pelloalaisnuorten subjektiivisena paikkana ja murrealueena.* Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2009.

HAVAINTOJA KESKUSTELUA

SIJA-ALLOMORFIT -DÄN JA -DÄT

Käsittelen tässä kirjoituksessa persoonapronominien monikon genetiivi- ja akkusatiivimuotojen morfologista tulkintaa. Kyseessä ovat siis sananmuodot *meidän, teidän, heidän; meidät, teidät, heidät*, jatkossa yhteisnimeiltään DNT-muodot.¹

ONGELMA

Viimeistellessäni kirjani Suomen peruskie-
lioppi neljättä painosta (F. Karlsson 2009b)
havaituin, että olin kuvannut DNT-muodot,
erityisesti akkusatiivit, epäsystemaattisesti
kirjan kaikissa aiemmissa painoksissa ja
muilla kielilläkin ilmestyneissä versiois-
sa (esim. F. Karlsson 1978, 1983a, 2008).
Akkusatiivia koskevassa luvussa olen
väittänyt päätteeksi *-t:tä* ja segmentoinut

meidät. Persoonapronomineita koskevassa
luvussa olen kuitenkin ilman perusteluja
segmentoinut toisin: *me/i/dät*. Tästä seuraa
tietenkin, että päätteeksi olisi *-dät* eikä *-t*.

Monikon genetiiviä koskevassa luvussa
persoonapronomineiden päätteistä ei sanota
mitään. Persoonapronomineita koskevassa
luvussa taas segmentoidaan ilman kom-
mentointia *me/i/dän*. Tästä seuraa, että
monikon genetiivillä olisi allomorfi *-dän*,
jota ei genetiiviluvussa mainita; kuvaus on
epäeksplisiittinen.²

Kaikissa muissakin tarkastelemissani
kieliopeissa DNT-muodot on kuvattu epä-
tarkasti. Esitän ensin lyhyen katsauksen
DNT-muotojen kuvauksen historiaan. Pää-
tösluvussa perustelen, miksi paras morfo-
loginen tulkinta on *me/i/dän, me/i/dät*. Mo-

¹ Kiitän Kaisa Häkkistä, Pentti Leinoa ja Maria Vilkunaa arvokkaista kommentteista.

² Tämän olen kuitenkin selväsanaisesti todennut muualla: F. Karlsson (1974: 63, 123; 1983b: 286).

nikon genetiivin ennestäänkin runsaaseen allomorfiin valikoimaan on siis tunnustettava vielä allomorfi *-dän*, ja akkusatiivin kuvaukseen allomorfi *-dät*.

KUVAUSHISTORIA

Otan huomioon vain ne kuvaukset, jotka DNT-muotojen osalta lisäävät jotain uutta aiempiin kuvauksiin verrattuina. Göran Karlsson (1966) on luonut katsauksen akkusatiivin asemaan suomen kieliopin kuvauksessa; genetiivistä ks. Häkkinen (1994: 194–197). Kirjallisuuden tarkastelu paljastaa, että DNT-muodot on tulkittu neljällä eri tavalla, joista jatkossa käytän nimityksiä a, b, c, d. Havainnollistan nämä vaihtoehdot (1a,b,c,d) yksinkertaisin segmentointiesimerkein.

- (1) a. Todetaan muodon olemassaolo ilman analyysia: *meidät*.
- b. Päättänä viimeinen segmentti, *dä* kuulu vartaloon: *meidät*.
- c. Päättänä viimeinen segmentti, *dä* vartalon ja päättänen välissä: *mei"tä/t*.
- d. Päättänä viimeiset kolme segmenttiä: *mei/dät*.

Tulkinnat a–d muodostavat paranevan progression: Tulkinta a ei yritäkään morfologista ratkaisua ja on kauimpana parhaasta ratkaisusta d. Ratkaisu b on agnostista a:ta parempi yrittäessään tulkintaa, mutta sijoittaessaan aineksen *dä* vartaloon se on huonompi kuin c, joka irrottaa tämän aineksen vartalosta. Toisaalta c on huonompi kuin d, koska aineksen *dä* tulkinta jää puolitiehen, vartalon ja päättänen väliin. Kuten lopussa osoitan, *dä* kuuluu pääteeseen.

Formalisoin eri kirjoittajien tulkinnat merkinnällä [G, A], missä kumpaakin

termiä G (= genetiivi), A (= akkusatiivi) seuraa kirjain edellä määrittelystä joukosta (1a–d) sen mukaan, mikä ratkaisu kunkin sijalla kohdalla on voimassa, esimerkiksi [Gb, Ab], jos kyseisen kirjoittajan esimerkit on segmentoitu *meidä/n*, *meidä/t*. Jos jompaakumpaa muotoa G tai A ei ole käsitelty ollenkaan, kyseinen merkintä jää pois, esimerkiksi [Ga] tarkoittaa että genetiivi *meidän* on mainittu tulkitsemattomana, akkusatiiveja ei ole mainittu. Jos tulkinta on ollut niin eksplisiittinen, että pääte (esim. *-t*) ilmoitetaan selvin sanoin tekstissä eikä pelkästään esimerkkien segmentoinnissa, liitän plus-merkin perään. Näin ollen [Gd+, Ab] tarkoittaa, että genetiivi *-dän* on segmentoitu ja vielä päättänen erikseen mainittu, kun taas akkusatiivin *-t* on vain segmentoitu. Joskus samalla kirjoittajalla voi (ristiriitaisesti) olla samasta sijasta kaksi eri ratkaisua; tällaiset variantit osoitetaan aaltoviivalla ' ~ ' (esim. [Gb ~ Gd, Ab], jos samanaikaisesti käytetään esimerkkejä *meidä/n*, *me/i/dän*, *meidä/t*). Johdannossa mainittujen omien kielioppieni kuvaukset ovat [Gd, Ab+ ~ Ad]. Optimaalisen kuvauksen muoto olisi [Gd+, Ad+]. Nyt seuraa katsaus muotojen kuvauksen kehitykseen.

Genetiivit *meidhän*, *teidhän*, *heidhän* totesi jo Petraeus (1649: 23–24); [Ga]. Akkusatiivit rekisteröi ensimmäisenä Strahlmann (1816: 62)³ genetiivimuotojen variantteina; [Ga, Aa]. Petraeus ja Strahlmann noudattavat sana/paradigma-mallia eivätkä siksi ota kantaa päätteiden segmentointiin.

Ensimmäisenä *dän*-päättänen tunnisti jo Vikström (1832: 40):

Af pronom. Me Te Het äro dock
Genit. ändelser t. ex. Jumala loi
meidän niin kuin *teidän* : Gud
skapte oss likasom eder.

³ Tätä kirjoittaessani tein mielenkiintoisen havainnon: Google-yhtiön keskustelua herättänyt digitointiprojekti on jo niin pitkällä, että Strahlmann (1816) löytyy verkosta.

Akkusatiiveja Vikström ei mainitse; [Gd+]. Renvall (1840: 76) kirjaa genetiivit huomauttaen, että ne melkein kaikissa murteissa äännetään *meijän*, joskus *meijäh* tai *meijät*. Akkusatiiveja ei mainita; [Ga].

Collanin (1847: 74–75) persoonapronominien kuvaus sisältää uusia yksityiskoh-
tia:

Öfriga kasus [kuin nominatiivi]
bildas regelrätt från stammar
me, te, he, dock att Genit. icke
heter *meiden, teiden, heiden,*
utan *meidän* o.s.v.

Collan pitää *dän*-genetiivejä produktiivisi-
na (»regelrätt») ja monikon *den*-genetiivien
munnoksina. Esimerkit kuten *meidän* eivät
tarkasti ottaen segmentoi monikon tunnusta
sijasta irralleen, mutta s. 49 käy ilmi, että
hän pitää monikon *-i*:tä itsenäisenä. Collan
mainitsee muodot *meiät, teiät, heiät* savo-
laisten käyttäminä genetiivien muunnok-
sina; [Gd+, Aa].

Koskinen (1860: 8) esittää genetiiveis-
tä uuden tulkinnan, jonka mukaan ne niin
synkronisesti kuin diakronisesti (»till form
och ursprung») pohjautuisivat yksikkövar-
taloon tyyppiä *meitä* ja olisivatkin yksikön
genetiivejä: *meidä/n*. Tämä teoria on mah-
doton niin semanttisesti kuin morfologisesti.
Väitettyssä yksikkövartalossa *meitä* on
produktiivinen *i*-monikko (vrt. sarja 2 jäl-
jempänä), toisaalta muiden monikkomuoto-
jen pitäisi olla **meidä/ssä* 'meissä' jne., jos
Koskinen olisi oikeassa; [Gb+, Aa].

Jahnssonin (1871: 15) lauseopissa
mainitaan muistutuksessa akkusatiivit ja
todetaan ensimmäisen kerran niiden koko
syntaktinen distribuutio; morfologisesti
kuitenkin vain [Ga, Aa]. Setälän lauseopin
painokset alkaen (1880: 2) ovat samalla
kannalla; [Ga, Aa].

Genetz (1882: 41) on ensimmäise-
nä nostanut *t*-akkusatiivit varianttien tai
muistutusten tasolta kieliopin pääkohtien
joukkoon. Hän toteaa monikkovartaloiksi
tapaukset *mei, tei, hei*, mikä implikoi, että
pääte olisi *-dät*. Toisaalta hän (myös ensim-
mäisenä) postuloi pääteainekseksi pelkän
-t:n, jolloin *dä*-aineksen lopullinen status
jää auki. Kuvaus on ristiriitainen; [Ga, Ab+
~ Ad].

Myös Hämäläinen (1883: 59) on oikeilla
jäljillä todetessaan, että DNT-muotojen tai-
vutusvartalot ovat *me, te, he*, mutta hänkin
jättää akkusatiivien kuvaukseensa aukon to-
teamalla, että pääte on *-t*; [Ga, Ab+ ~ Ad].

Setälällä (1898: 47, 71, 72) on Suomen
kieliopissaan akkusatiivien tulkinnassa
sama ristiriita kuin Genetzillä: päätteeksi
todetaan *-t*, esim. *meidä/t*, mutta segmen-
toidaan myös *me/i/dät*. Genetiivin kohdal-
la Setälä puhuu päätteestä *-dän* »muuten
tavallisen *-den* päätteän asemesta» liittyen
näin Vikströmiin ja Collaniin; [Gd+, Ab+ ~
Ad]. Kirjan 17. painos (Setälä ja Sadeniemi
1966) on täsmälleen samalla kannalla.

Muutamia lisäesimerkkejä: Saxén
(1912: 33) [Gd, Aa]; Kettunen (1936: 125)
[Ga, Ab+]; Ollinen (1940: 36) [Gd, Aa];
Englund (1942: 38) [Ga ~ Gd, Ab+ ~ Ad];
Penttilä (1963: 159, 199) [Ga ~ Gb, Ab+];
G. Karlsson (1978: 113) [Gb ~ Gd, Ab+];
Ikola (1986: 26, 27, 142) [Ga, Aa].

Hakulisen ym. (2004: 128) Iso suomen
kielioppi (ISK) postuloi *t*-päätteisen akku-
satiivimuodon, johon »sisältyy *dä*-aines»
(tapaus (c)). Sija-asetelmassa *dä* on kui-
tenkin viety vartaloon: »*meidä-n, teidä-n,*
heidä-n, meidä-t, teidä-t, heidä-t». Sama
toistuu yleisasetelmassa (mts. 108). Sija-
päätteän yksisegmenttinen tulkinta on siis
ulotettu monikon genetiiveihin saakka;⁴
[Gc+ ~ Gb, Ac+].

⁴ Tästä seuraa, että yksi monikon genetiivin allomorfeista olisi *-n*, jota ei ole ISK:n monikon genetiivin sija-
asetelmassa (mts. 110).

DNT-muotojen kuvauksen historia on siis kahtalainen. Toisaalta fennistiikassa pitkään vallinneen sana/paradigma-perinteen mukaan muotojen sisäiseen rakenteeseen ja päätteiden segmentointiin ei ole otettu kantaa; [Ga, Aa]. Kun toisaalta kuvaukseen on ryhdytty, tulokset ovat usein ristiriitaisia ja edelleen vakiintumattomia.

RATKAISU

Vartaloiden *mei-*, *tei-*, *hei-* tulkinta on kiistatun. Loppu-*i* on produktiivinen monikon tunnus, minkä osoittavat rakenteeltaan ja merkitykseltään täysin läpinäkyvät sijamuodot (2).

- (2) *me/i/ssä*, *me/i/stä*, *me/i/hin*,
me/i/llä, *me/i/ltä*, *me/i/lle*,
me/i/nä, *me/i/ksi*

Monikon *-i*:tä seuraa morfeeminraja, koska esimerkiksi paikallissijojen päätteet esiintyvät samanmuotoisina ja *-merkityksinä* myös lukemattomissa muissa sanoissa. Tämä vihjaa vahvasti, että myös tapauksissa *meidän*, *meidät* monikon *-i*:tä seuraisi sijapäätte. Tämä distribuutioargumentti ei silti vielä riitä, koska *-dän*, *-dät* ovat uniikkeja — ne eivät esiinny muissa sanoissa.

Tarvitaan lisäargumentteja. Sananmuotoja (2) ja kaikkia muita nominaalisia sananmuotoja koskee morfotaktinen sääntö (3):

- (3) Monikon *i*:tä seuraa materiaalin sijapäätte.

Sellaiset »sanat» kuin **me/i* (*me* + mon. *-i*), **me/i/nne* (*me* + mon. + mon. 2. p. poss. suff.), **me/i/kin* (*me* + mon. + liitepart.) todistavat, että materiaalin sijapäätteen

puuttuminen *me/i*-vartalon perästä aiheuttaa epämuodon.

Tämän valossa *-dän* ja *-dät* täytyy luokitella sijapäätteiksi; *-dän*:n kohdalla tämä ei ole uutta (Vikström 1832!), mutta *-dät* on nyt ensimmäisen kerran selväsanaisesti ehdolla allomorfin statusta varten. Tällöin *me/i/dän*, *me/i/dät* täydentävät *me*-pronominin monikkomuotojen sarjaa⁵ (2) ja ovat samalla säännön (3) mukaisia. Kuvaus tulee harmonisemmaksi: ainutkertaisia poikkeuksia häviää, osajärjestelmien aukkoja täyttyy, todettuja yleistyksiä ei rikota.

Ajatus postuloida erillinen *dä*-aines on kahdesta syystä huono. Se tuo kuvaukseen mystisen elementin vailla morfologista identiteettiä, ja se sotii muuten poikkeuksetonta yleistystä (3) vastaan, joka pitäisi nyt esittää mutkikkaampana (4):

- (4) Monikon *-i*:tä seuraa materiaalin sijapäätte, paitsi persoonapronominien monikon genetiivissä ja akkusatiivissa, missä *-i*:n ja päätteen välissä on *dä*-aines.

Tietenkin allomorfin *-dän* ja *-dät* oletaminen sekin mutkistaa kuvausta, koska akkusatiivin ja monikon genetiivin allomorfin inventaarit kasvavat kumpikin yhdellä. Monikon genetiivillä on silti jo ennestään kirjava pätevalikoima, joista *-den* muistuttaa nyt henkiin herätettyä, jo Vikströmin (1832) tunnistamaa allomorfia *-dän*. Kuukaan ei liene ehdottanut, että *-den* sisältäisi »*de*-aineksen». *dät*-allomorfin myötä akkusatiivin kuvaus tarkentuu muotoon (5):

- (5) Persoonapronominien ja pronominin *kuka* akkusatiivin päätte on yksikössä *-t*, monikossa *-dät* (F. Karlsson 2009a: 148–149, 2009b: 146–147).

⁵ *dän*-muotojen kuulumisesta samaan produktiiviseen sarjaan kuin useimmat muut sijat huomauttaa jo Collan (1847: 75).

(5) ei riko morfotaksia eikä tuota epäsymmetrioita, koska on sijoja, joiden monikon päätteet ovat erilaisia kuin yksikön päätteet, eritoten genetiivi. Genetiivin ja akkusatiivin allomorfiin paradigmat hahmottuvat tältä osin samankaltaisiksi:

	yksikkö	monikko
genetiivi	-n	-den, -dän
akkusatiivi	-t	-dät

Empiirinen lisäargumentti *dän-*, *dät-* allomorfiin reaalisuudesta on pronominin *kuka* substandardit muodot *keidän*, *keidät*, joita en ole huomannut mainittavan kirjallisuudessa. Haku internetistä helmikuussa 2009 toi useita kymmeniä osumia:

- (6) a. Kutsu koskee vain heitä, *keidän* nimet ovat kortissa.
 b. *Keidät* oikein lasket historioitsijoiden joukkoon kuuluvaksi?

Tässä *-dän*, *-dät* ovat DNT-muotojen analogista perua ja siirtyneet uuteen paradigmaan nimenomaan kokonaisuuksina, koska *kuka*-pronominin taivutuksesta ei tarjoudu *dä*-aineiksia malliksi. Sääntö 5 **ennustaa** *dät*-muodon olemassaolon, koska *kenet* jo on olemassa yksikön akkusatiivina. *Keidät* täyttää siis systeemin aukon.

Sanotulla on diakroninen ulottuvuus, joka ilmenee akkusatiivissa seuraavasti. Ojansuun (1922: 116) mukaan monikon *-t* tarttui kantasuomalaisen ajan jälkeen DNT-sanoihin tuottaen *meidä/t* ym. Yksikön akkusatiivit syntyivät myöhemmin analogisesti: *minu/t*. Ojansuun rekonstruoimat muodot **meidä/t* ovat nykysuomessa **restrukturoituneet** muotoon *mei/dät*. Laukaisevana voimana on toiminut kielen muutoksen teoriasta ja käytännöstä ylen tuttu pyrkimys vartalon mahdollisimman suureen yhdenmukaisuuteen (»yksi merkitys

— yksi muoto»). Tämäkin on argumentti esitetyn tulkinnan puolesta. Kyse on toteutuneesta morfologisesta muutoksesta. ■

FRED KARLSSON

Sähköposti: *fgkf--j@ling.helsinki.fi*

LÄHTEET

- COLLAN, FAB. 1847: *Finsk språklära*. Förra delen. Formlärän. Helsingfors: J. C. Frenckell & Son.
- ENGLUND, ROBERT 1942: *Finsk språklära*. Heidelberg: Julius Groos Verlag.
- GENETZ, ARVID 1882: *Lärobok i finska språkets grammatik*. Ljud- och Formlära samt Verslära. Helsingfors: K. E. Holms förlag.
- HAKULINEN, AULI – VILKUNA, MARIA – KORHONEN, RIITTA – KOIVISTO, VESA – HEINONEN, TARJA RIITTA – ALHO, IRJA 2004: *Iso suomen kielioppi*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- HÄKKINEN, KAISA (1994): *Agricolasta nykykieleen*. Helsinki: WSOY.
- HÄMÄLÄINEN, K. 1883: *Suomenkielen muotooppi*. Helsinki: Tekijän kustannuksella.
- IKOLA, OSMO 1986: *Nyky-suomen käsikirja*. 2., uudistettu laitos. Espoo: Weilin & Göös.
- JAHNSSON, A. W. 1871: *Finska språkets satslära. För läroverkens behof*. Helsingfors: Finska Litteratur-Sällskapet.
- KARLSSON, FRED 1974: *Centrala problem i finskans böjningsmorfologi, morfofonematik och fonologi*. Suomi 117:2. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1978: *Finsk grammatik*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 339. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

6 Poista hakasulut ja niiden sisällä olevat merkit kirjoittaessasi sähköpostiosoitetta.

- 1983a: *Suomen peruskielioppi*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 378. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1983b: *Suomen yleiskielen äänne- ja muotorakenne*. Helsinki: WSOY.
- 2008: *Finnish: An Essential Grammar*. 2nd edition. London: Routledge.
- 2009a: *Finsk grammatik*. Nionde, utökade och förnyade upplagan. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 339. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2009b: *Suomen peruskielioppi*. Neljäs, laajennettu ja uudistettu painos. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 378. Helsinki: SKS.
- KARLSSON, GÖRAN 1966: 'Akkusatiivi' suomen kieliopin terminä. – *Virtittäjä* 70 s. 16–28.
- 1978: *Finsk formlära*. Tredje utökade upplagan. Helsingfors: Söderströms.
- KETTUNEN, LAURI 1936: *Suomen kielioppi*. Oppikouluille ja seminaareille. Toinen, täydennetty painos. Helsinki: WSOY.
- KOSKINEN, YRJÖ 1860: *Finska språkets satslära*. Ett försök. Åbo: J. W. Lillja.
- OJANSUU, HEIKKI 1922: *Itämerensuomalaisten kielten pronominioppia*. Turun (Suomalaisen) Yliopiston julkaisuja 1:3. Turku.
- OLLINEN, J. F. (1940): *Finsk grammatik*. Del 1. Andra upplagan. Helsinki: WSOY.
- PENTTILÄ, AARNI 1963: *Suomen kielioppi*. Toinen painos. Helsinki: WSOY.
- PETRAEUS, ÆSCHILLUS 1649: *Linguae Finnicæ brevis institutio, Exhibens vocum flectiones per Casus, Gradus & Tempora, nec non partium indeclinabilium significationem, dictionumq; constructionem & Prosodiam, AD Usum accommodata*. Aboae: Petrus Wald.
- RENVALL, GUSTAF 1840: *Finsk språklära, Enligt den rena Vest-Finska, i Bokspråk vanliga Dialecten*. Förra delen, Finska språkets formlära. Åbo: på eget förlag hos Christ. Ludv. Hjelt.
- SAXÉN, RALF 1912: *Finsk ordböjningslära*. Helsingfors: Söderström & C:o Förlagsaktiebolag.
- SETÄLÄ, E. N. 1880: *Suomen kielen lauseoppi*. Oppikirjan koe. Helsinki: K. E. Holm'in kustannuksella.
- 1898: *Suomen kielioppi. Äänne- ja sanaoppi*. Oppikoulua ja omin päin opiskelua varten. Helsinki: Otava.
- SETÄLÄ, E. N. – SADENIEMI, MATTI 1966: *Suomen kielioppi. Äänne- ja sanaoppi*. Oppikoulua ja omin päin opiskelua varten. Seitsemästoista, uudistettu painos. Helsinki: Otava.
- STRAHLMANN, JOHANN 1816: *Finnische Sprachlehre für Finnen und Nicht-Finnen, mit Beziehung auf die Aehnlichkeit der finnischen Sprache mit der ungarischen, und einem Anhang von finnischen Idiotismen und Vergleichung der finnischen und ungarischen Etymologie, mit einem Auszuge in diesen Sprachen verwandter Wörter*. St. Petersburg: M. S. Iversen.
- VIKSTRÖM, M. W. 1832: *Försök till en finsk grammatika framställande en enda Deklination och en enda Conjugation*. Wasa: A. A. Londicer.